

ERDÉLYI MÚZEUM

XVIII. kötet.

1901.

VIII. füzet.

Erdély visszacsatolásának története

a bécsi hadjárattól a gubernium kezdetéig.

(Első közlemény.)

I.

Az önálló erdélyi fejedelemség, a török hódítás következtében, Magyarország romjain épült fel s viszont a török uralom megszűnésével enyészett el. Ha a történelmi eseményekhez akarjuk fűzni a fejedelemség önálló politikai életének kezdő- és végpontjait, azt mondhatjuk, hogy Erdély Budavárának elfoglalásával született s ugyancsak Budavárának visszavételével szűnt meg. Nem oly értelemben, mintha amazt megelőzőleg s az ezután következő évek történetében az erdélyi fejedelemségről szó sem lehetne. Inkább csak azt fejezi ki e két határpont, hogy Erdély önálló fejedelemségének, mint *történelmi szükségnek* ez a két, Magyarország történelmében annyira fontos esemény jelöli határát. És valóban, ha Erdély történelmét a maga egészében tekintjük, ha vizsgáljuk a fejedelemség megszűnésének okait s azt a missiót, melyet a történelem e kis országnak a magyar nemzeti eszme fentartása és megvédése szempontjából kijelölt: még inkább arra a meggyőződésre jutunk, hogy az erdélyi fejedelemség kezdő- és végpontjául Buda vára elvesztését és annak visszavételét kell megjelölnünk. Sőt a mennyiben a fejedelemség előállítását történelmi szükségnek deklaráltuk, szabatosabban úgy fejezhetjük ki a fentebbi igazságot, hogy Erdély fejedelemségének Buda vára elvesztésével meg *kellett* alakúlnia s viszont Buda visszavételével meg *kellett* szünnie. A faj fenmaradásának erős szükség-érzete, a nemzeti érzés hatalmas ereje szabta meg itt a történelmi viszonyok alakulását. Az a hatalmas, faji és nemzeti öntudat, mely a magyar nemzet történetében mindannyiszor elemi erővel nyilatkozott meg, valahányszor a nemzet létét veszély fenyegette.

Ily szempontból lehet és kell tekintenünk Erdély történetét. Ez a színezet erősebb világtításban állítja eléink azt a missiót is, melyet a történelem jelölt ki Erdély számára.

Védbástyaúl szolgálni a magyar faji, nemzeti tudatnak; megvédeni a magyarság ősi tradícióit; fentartani, ápolni s szokásaiban, intézményeiben fejleszteni a nemzeti erőt, az ősi virtus lángját magasan lobogtatni akkor, a midőn az ősök által megszerzett haza nagyrésze a legválságosabb viszonyok közé jutott: ez volt Erdélynek történeti missiója. Ehez a — hogy úgy mondjuk — nemzeti, kulturális missióhoz, politikai hivatás is járult. Az t. i. mit Szilágyi S. e. szavakban fejez ki: „fentartani az egyensúlyt a két nagyhatalom között”.¹ És e kettős missió teljesítésében Erdélyország oly szép külön helyet biztosított magának a közös haza történetében, melyre dicsőséggel tekinthet a kis Erdőntúli ország, dicsőséggel és hálaérzettel gondol az anyaország.

Erdély országának a történelem által kijelölt eme missiója tehát a török uralom idejével esik össze. És az erdélyi fejedelemség belső hanyatlásának ideje is csaknem összevág a török birodalom hatalmának esökkenésével.

A kis Erdélynél talán szemmel láthatóbb ez a hanyatlás, de figyelemmel szemlélve az eseményeket, a XVII. sz. második felétől hanyatlást fogunk tapasztalni a török birodalmában is.

Az erdélyi fejedelemség a XVII. század derekán a rohamos hanyatlás lejtőjére jutott. II. Rákóczi György lengyelországi szerencsétlen vállalata folytán az ország sokáig belső sebtől vérzett, mit éveken át a trón miatt dúló pártos viszálykodás súlyosbított. Mig végre 1661-ben török kézből új fejedelmet nyert Erdély, Apaffi Mihály személyében. Apaffit Kemény János halála után (1662. jun. 22.) nem háborgatta trónkövetelő. Nyugalmat, békét, megelégedést biztosíthatott volna országának a hosszas viszály után. Csak az volt a baj, hogy Apaffi nem a régi nagy fejedelmek közül való volt. Csendes, jó ember, de nem uralomra termett. Normális viszonyok között talán inkább bevált volna; főként ha böles tanácsadókra támaszkodhatik. De a fejedelem tanácsadói közül nem vált ki egy sem önzetlen hazaszeretetet s feláldozó buzgalom által. Sőt

¹ Ld. Pesti Napló, 1870. 307. sz.

inkább a tehetségre kiválóbbak is egymás ellen intézett önző érdekek harcában emésztették fel minden erejüket. A belső pártos viszály mintegy örökségképen s átok gyanánt nehezedett az országra. Lekötve tartotta az erőket, visszaszorította az önzetlen, hazafias munkára kész elemet. Ennek az áldatlan viszálynak esett áldozatul egymás után Erdély számos főura, kik származásuknál és tehetségüknél fogva hívatva lettek volna rá, hogy a hazának e megpróbáltatás idején jó szolgálatot tegyenek. Egy férfiú emelkedett ki a többi közül, a ki esze, ügyessége által mindvégig felszínen maradt. Ez a férfiú Teleki Mihály volt. Ő előbb Kemény pártján állott, s a háborús idők lezajlása után Sárospatakon vonult meg, de rokona, a fejedelemasszony kieszközölte, hogy Erdélybe térhessen vissza. 1663 tavaszán már Erdélyben találjuk. Itt előbb kővári kapitány, majd 1670 tanácsúr lett. Ettől fogva mindinkább növekedett befolyása és hatalma az udvarnál s két évtizeden át csaknem egyedül ő intézi Erdély sorsát.

Teleki Mihály ez időben kétségtelenül Erdély egyik legkiválóbb egyénisége. Tehetségét, „szép és gyors elméjét“ még Cserei is elismerte, ki különben nem szerette.¹ Vezérszerepre hívatott férfi volt ő tehetségénél és politikai rátermettségénél fogva, de nem volt jó iskolája; mint Bethlen Miklós jellemzi: jó cultura, tanítás és experientia nélkül volt.² Korának szülötte volt ő, melynek hibáit is örökölte. Egy idegen, XIV. Lajos francia király ügynöke, kitől mégis leginkább várhatunk elfogulatlan ítéletet, így jellemzi őt: „Ritkán találni oly sok jó és rossz tulajdonságot egy emberben, mint Telekiben. Tevékenysége hihetetlen, a legbonyolultabb ügyekben is eligazodik, vállalkozó, nagyratörő, előzékeny, mértékletes. Erényei mellett nagyok hibái is; igazságtalan, kegyetlen természetű, gyűlöletében engesztelhetetlen, erőszakos, cselszövő: semmi sem szent előtte, mikor dicsvágyát és bosszúját kell kielégíteni.“³

Valóban alig lehetne rövid szavakban találóbban jellemezni őt, mint az éles szemű idegen teszi. De a mit Teleki rossz tulajdonságául mond, az úgyszólván egész korára illik.

¹ Cserei Historiája (Ujabb Nemzeti könyvtár) 65. l.

² Bethlen M. Önéletírása (Szalay László Magyar Történelmi Emlékek) II. 37 l.

³ Szilágyi S. Erdélyi Országgy. Emlékek 17. köt. 61. l.

Kapzsi haszonlesés, rút, önző érdekek tusája, gyűlölség tartja fogva Erdély vezető férjainak lelkét. Ebben merül ki tehetségük. Mintha a köz iránt való önzetlen lelkesedés teljesen kihalt volna a szivekből. Hiába keressük. A kor historikusának, Csereinek tollából ugyanaz a siralmas, önző, gyűlöletes kép tűnik elénk, mint a mely ellen Erdély akkori kiváló püspöke, Tofeus Mihály küzd dörgegelmes beszédeiben. E sivár korban szinte jól esik tudnunk, hogy van mégis egy immunis terület — a szószék — hova el nem juthatott a corruptio mindent meglazító szelleme. A kálvinista prédikátorok az ó-testamentomi profeciák példájával intik, buzdítják a hívőket. Megdorgálják a kapzsi úri osztályt, nem kimélik a fejedelem személyét sem.¹

Mindez azonban kevés vigasztalás, mert a veszélyes lejtőre jutott Erdélyt fel nem tartóztatta.

Erdély önmagával is tehetetlen, le kellett tehát mondania arról a feladatról, mit az ősök az anyaország politikai jogai és lelkiismeret-szabadsága védelmében oly sokszor és oly fényes sikerrel oldottak meg. Pedig a 70-es évektől kezdve a magyarországi részen, a királyi Magyarországon a régieknél keményebb és tartósabb üldöztetést kellett szenvedniök. A hazátlanná lett s szabadságaik védelméért harezrakész kurucz csapatok élére nem volt kit állítani. Apaffi szívesen fogadta be a bujdosókat s szívesen segítette volna őket s talán országát is kiemelhette volna a sülyedésből, ha még egyszer egyesülhet Erdély a felvidéki részekkel. Most azonban a török parancsolt, ki nem szívesen gondolt Erdélynek esetleg a Felvidékkel való egyesülésére. Eltiltotta tehát a kuruczok támogatását, sőt nem jó szemmel nézte a bujdosók befogadását sem. Nem a kurucz mozgalmak ellen irányult a török eltiltó parancsa, mert hiszen ezek vele egy ezélra törekedtek, hanem mert jobban szeretett oldala mellett egy elgyöngült Erdélyt látni. Ez pontosabban megfizette adóját, már félelemből is; háború esetén is jobban felhasználhatta a gyöngye fejedelemség segítségét, ha úgy disponálhatott vele, a mint

¹ Tofeus egyik beszédében, melyet a Gilányi-féle hagyaték ügyében tartott, hangsúlyozza, hogy, bár ő a fejedelemnek alattvalója, lelki dolgokban nem függ tőle, mert — mint mondja — „res divinae imperatoriae majestati non sunt subjectae“. (Ld. Konez J. Tofeus Mihály élete 18 l.)

saját ezéjainak leginkább megfelelő. A menekültek megsegítése kérdésében tehát a török döntött. Erdély nem folytathatott önálló politikát, olyat, a minőt a fejedelemség érdeke kívánt. Erdély kiválóbb politikusai pedig fel tudták fogni a bujdosók megsegítésének kérdését a maga teljes nagy jelentőségében. Bethlen Miklós hazájáért és egyházáért aggódó lelke nem nyughatik. Újból és újból tevékenységre szólítja a fejedelmet és Teleki Mihályt. 1672-ben ezt írja Telekinek: „Az odaki (t. i. Magyarországon) persecutiót szenvedő szegénységet az ide bé (t. i. Erdélybe) való rettenetes sok pusztára kellene behivnunk, ha eszünk volna és mind a fejedelemnek, mind a szásznak kedve volna hozzá. Ezen az úton épült meg a belgiumi republica. Mi is ezen az úton tétetnénk mind a jövő defensora, mind a mostani adózásra alkalmatosakká. Bizony pedig ha jól akarnánk, sok ezer embernek találnánk még helyet. Én ugyan a szebeni királybíróval minap is beszéltem, de a szász örökké lassú, ha rá nem dobolják“.¹ Később még ezt írja: „A magyarországiak lármáját hallom. Istenért uram compescalja kegyelmetek, mert már Magyarország elveszett, de féltő, inkább is elvész, sőt Erdélyre hátokon hozzák a németet s aztán mi lesz belőle?“ stb.²

Mind hiába e vészkiáltás. Erdélynek le kell mondania történeti missiojáról. A magyarországiak is belátják lassan, hogy Erdélyre hiába bizakodnak, mert ha rátámaszkodnak, „nádpálczához támaszkodnak“.³ Azok a ránk maradt beces történelmi emlékek, melyek a bujdosók s Erdély viszonyát oly élénk világításban állítják előnk, mind azt bizonyítják, hogy a fejedelemség jó indulattal van a bujdosók ügye iránt, de segítséget adni nem képes.⁴ A bujdosók tehát saját erejökre s külföldi segítségre voltak utalva s ha egységes irányú működést tudnak kifejteni, bizvást remélhették ügyök diadalát. De épen a vezérférfi hiányzott. A fejtelenség leginkább kitűnt, a midőn az 1677. év folyamán a bujdosók jelentős francia és lengyel segítséget nyertek s még sem mehetett ügyök előre. A vezér utóbb is Erdélyből került ki. Ez időtájt már a török sem ellenezte, hogy Erdély segítse a bujdosókat. A szövetségesek, főleg a francia, eleinte Teleki

¹ A gróf Telekiek marosvásárhelyi levéltárából közölte Konez J. Erdélyi Prot. Közlöny XXV. évf. (1895.) 23 l. — ² U. o. 24 l.

³ Konez J. Tofeus M. élete 48. l.

⁴ Ld. A bujdosók levéltára a gróf Teleki-család marosvásárhelyi levéltárából. Sajtó alá rendezte Deák Farkas.

Mihály személyében vélték a bujdosók vezérét feltalálni. De csakhamar kisült, hogy a huza-vona Teleki vezérszerepre képtelen. E végső szükségben is Erdély jött a bujdosók segítségére. Ha több nem telt, legalább vezér kelt az Erdőntúli hazából. Egy ifjú vitéz szállt ki innen a bujdosók közé még 1677. őszén. E nemes, vitéz ifjú gr. Tököli Imre volt. Teleki visszavonulásával ő lett a bujdosó csapatok természetes vezére. Még alig husz éves, de már bebizonyította, hogy hadvezetésre képes. „Tudott vezetni, irányt adni, parancsolni, kormányozni“.¹ Kiváló egyéni tulajdonságaival egy csapásra megnyerte a bujdosó csapatok ragaszkodását.

Tököli Apaffi beleegyezésével állott a bújdosók élére. A fejedelem azt vélte, hogy legalább ez úton fentarthatja az összeköttetést a magyarországiakkal. Tökölitől 1679-ben reversalist is vett, melyben Tököli erdélyi jószágainak elvesztése alatt kötelezi magát, hogy Apaffihoz hű lesz, német ellenséggel magyar ügy ellen nem „practicál“ s Telekivel állandó összeköttetést ígér.² De Erdély tehetetlenségével ekkor már egészen eljátszotta a bújdosók bizalmát. A Felvidék hova-tovább maga szervezkedik egy külön fejedelemséggé, melynek látható feje az ifjú vezér, Tököli Imre lesz. Így a viszonyok önkényű alakúlnak oda, hogy az eddig keresett összeköttetés helyébe inkább idegenkedés lépett, a mi idővel a fejedelem és a vezér Tököli között is mindjobban mutatkozott.

Erdély gyöngé tehetetlenségét a bújdosók iránt tanúsított sikertelen részvét tette nyilvánvalóvá. Erdélynek magának is be kellett látnia, hogy régi ereje nagyon megfogyatkozott. A tejedelemség ugyan még fennáll régi alapjaiban, de már erősen megingatva. A legközelebbi idők története azonban az alapok, az ősi intézmények megdöntésének kérdését idézi fel. A 80-as évek elejétől kezdve Bécs felől Erdély önállósága, ősi alkotmánya van mindinkább fenyegetve.

II.

Az eddig nagy vonásokban feltüntetett mozzanatok Erdély képét állítják elénk a visszaesatolás történeti eseményeit megelőző időből. Magát Erdély visszaesatolásának történeti eseményeit pedig

¹ A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. VII. köt. 346. 1.

² Századok III. évf. (1869) 223. 1.

a török bécsi hadjáratánál kell kezdenünk. E nagyfontosságú, egész Európa figyelmét és érdeklődését felkeltő esemény az 1683. évben játszódott le. A mi a megelőző két évben Magyarországon történt, az már bécsi ostrom előjátékának tekinthető. 1681-ben a kurucz csapatoknak mozgalmait a török moldvai, erdélyi és havasalföldi csapatoknak kellett volna segíteni, de a vállalat a vezetéssel megbízott Teleki tehetetlensége s a csapatok egyenetlenkedése következtében inkább kudarcra, mint eredményre végződött. Még a Tököli által előbb elfoglalt várak is visszakerültek a német kezébe. Most már a porta is belátta, hogy Erdély képtelen vezérszerepre. Ettől kezdve egyedül a népszerű ifjú vezér, Tököli felé fordult figyelme. A mire őt hadvezéri kiváló képessége s az eddig elért fényes sikerek kijelölték — hogy t. i. a felvidéki részek ura legyen — most már a török által is megerősítést nyert. Sőt, midőn Tököli az 1682. év elején azzal az ajánlattal járult a portához, hogy török segítséggel behódoltatja neki az egész országot: a porta őt Magyarország királyának ismeri el, mire vonatkozólag ez év szept. 16-án a szultán athnameját is megkapta.¹ Királyi címre azonban Tököli nem vágyakozott, hanem a Felvidéken alakult fejedelemséget szívesen fogadta s a magyarországi részek urának vallotta magát.

Apaffi kénytelen, kelletlen török rendeletre ez évben is (1682) Magyarországra vezette hadait, hol neki Tököli seregéhez kellett csatlakoznia. Hatvan vidékére érkezve (aug. 30-ika táján) már értesült arról, mire különben el volt készülve, hogy a porta Tökölit elismerte Magyarország urának s az újonnan választott királynak, botot, zászlót, kaftánt küld. Apaffi szeretett volna menekülni s hogy a visszavonulásra engedélyt nyerjen, követet küldött a vezérhez. Nem kapta meg. Fülelig kellett vonulnia, hol már az ostrom javában folyt s Apaffi hadainak csak az a szerep jutott, hogy a kivívott vár kerítéseit lerombolja. De részt kellett vennie Tököli királylány kiáltásának, az athname kihirdetésének s a jelvények átadásának ünnepélyes actusaiban is.² Elképzelhetni azt a feszült viszonyt, mely Fülel alatt a két fejedelem, meg Tököli és Teleki között létezett.³

¹ Egykorú magyar kivonatát ld. Századok 1876. 663. l.

² Szilágyi Erd. Országgyűl. Emlékek XVII. köt. 51. l.

³ Bethlen M. azt jegyzi fel önéletírásában: „Tököli nem hogy dependenter, de még correspondenter sem volt, a fejedelemmel, felénk sem jött.

Ha az előző év hadjárata kudarcot hozott a fejedelemségre, az ez évi több volt annál: ez a hadjárat Erdély megaláztatásával volt egyenlő. A sok hadviselés, követség küldés, ajándékok teljesen kimerítették Erdély anyagi erejét. A legkülönbféle segédforrásokhoz kellett nyúlniok, hogy a szükséges pénzt előteremtsék s ezzel szemben még egy nagy erkölcsi veszteség súlyát is viselniök kellett.

Ily nehéz viszonyok között érte meg Erdély az 1683-ik esztendő, a mely év reá nézve a vég kezdete volt.

Bécs ostromához a fejedelemnek újból ki kellett vonúlnia országából. Mind Apaffi, mind Teleki nagyon szerettek volna ez alkalommal is otthon maradni. Erre nézve kérték is a porta engedélyét, azt hozva fel okúl, hogy kimenetelük esetén a szathmári és egyéb német praesidium Erdélyre csap. Az ürügyet nem fogadta el a fővezér s így menniök kellett.¹ Julius 8-án indultak el s aug. 13-dika táján Nagy-Győr-Szent-Márton alatt ütöttek táborn. Itt sem várt rájuk sokkal nagyobb szerep, mint az előző évben Fülek alatt. Aug. 22-én vették az értesítést, hogy a győri hídat kell megőrizniök.² A török nagyvezér ezen intézkedése valószínűleg óvatosságból történt, hogy az erdélyi hadat távol tartsa a némettől s ne adjon alkalmat esetleges árulásra. De a Bécs ostrománál Erdélynek jutott szerep az ő politikájának csak előnyére szolgálhatott. Távol a küzdelem színétől nem tűnhetett fel az erdélyi hadak jelenléte oly ellenségesnek a német szemében, mintha a küzdelem színhelyén, Bécs alatt kellett volna állást foglalniok.

Kétségtelen, hogy Erdély már ekkor megérezte az idők jelét, de a mennyiben nem tudhatta előre, hogy a bécsi mérkőzésből melyik fél kerül ki győztesen, el kellett készülnie minden eshetőségre. A legutóbbi évek tapasztalatai után Erdélynek nem lehetett többé érdeke, hogy a török hatalom fenmaradjon. Ezért nem is tett semmit annak megsegítésére s Szilágyi szavai szerint ez „háborúban suzeraintól már ellenségeskedés”.³ Habár a törökkel szemben

becsülete s hitele a török előtt volt kétannyi, mint a fejedelemnek“. Teleki pedig Tökölit egy Mutyko nevű török által meg akarta etetni. (Szalay László kiad. I. köt. 530 l.)

¹ Cserei Hist. 134. h.

² Szilágyi Erd. Országgyűl. Eml. XVIII. köt. 12—13. l.

³ Lásd Szilágyi S. értekezését: Erdély helyzete a két nagy hatalmasság között a XVII. században (Pesti Napló 1870. 307. sz.).

ellenségeskedést mutatni ez idő szerint még nem volt érdeke Erdélynek, de épen úgy érdekei kívánták, hogy a német irányába se mutassa magát nyílt ellenségnek. Már itt kezdődött az erdélyi kétszínű politikának az a mesteri fogása, mely még annyiszor ismétlődik Erdély visszaesatolásának további történetében.

Erdélynek Bécs alatt elfoglalt állása csak igazolása lehetett annak a politikai irányváltoztatásnak, melynek a fejedelemség már a bécsi expedítio előtt jelét adta, midőn megbízott követét a bécsi udvarhoz küldötte fel, hogy ott Erdély iránt jóindulatot eszközöljön. E követséggel Vajda László volt megbizva, ki előbb a nádornál egyengette meg bécsi útját. Hogy mennyire érezték Erdélyben a politikai irányváltoztatásnak szükségét, bizonyság rá a fejedelem levele, melyet ez ügyben máj. 3-án Esterházinak, a nádornak írt. Kéri ebben a nádor jóindulatát s hogy követét „mentől hamarabb kívánt jó válaszzal bocsássa vissza, mert akármely dologban is a késelem ártalmas, ez mostan fenforgó nagy dolgokban pedig veszedelmes“.¹

Az irányváltoztatásnak okait nem igen kell kutatnunk, hisz megtaláljuk azt a nélkül is az előbbeni évek történetében. Mióta Tököli a magyarországi részeknek ura, fejedelme, azóta a török Erdélyre nem sokat adott. Egészen Tököli személye lépett előtérbe, ki érdekeinek minden szálával a törökhöz volt fűzve. Erdély pedig már alig várhatott valamit is a török protectiótól. Útjaik tehát teljesen elváltak s Erdély útja nem vezethetett máshova, mint Bécs felé. Ezt az utat egyengette a nádor, kinek kedvező válasza már jun. 13-án ment a fejedelemhez.²

Vajda László bécsi követségének — mint az a nádornak tett relatiojából kitetszik — nem volt más ezéjja, mint Erdély irányában az udvar jóindulatát felkelteni. Meg kellett győznie e ezéjbl az udvart a felől, hogy a fejedelemség s az udvarnál gyűlöletes Tököli útja nem ugyanaz. Alkalom nyílt itt Tökölinek bevádolására, mint a ki elhitette a törökkel, hogy őt az egész Magyarország királyává választotta. Azért Tökölinek ne higyen ő Felsége, mert csalatkozni fog benne. Végül felajánlja a fejedelem Vajda által az ő közvetítését a törökkel kötendő béke ügyében.³

¹ Erd. Országgyűl. Emlékek XVIII. köt. 127—128. l.

² Ugyanott 128. l.

³ Ugyanott 130. l.

Nem lehet kétségünk a felől, hogy e politikának szerzője az éleseszű Teleki volt. Itt méltán alkalmazhatjuk reá a francia ügynök mondását, hogy a legbonyolultabb ügyekben is eligazodik. Valóban a jóhangulat kieszközlésére, a bécsi udvarhoz közeledésre sem az időt, sem a formát nem lehetett volna jobban megválasztani. Nem szabad tehát pusztán személyi sérelmeket hozni fel a politikai irányváltatás okául. Személyes sérelmek forogtak fenn kétség nélkül, mert egyrészt a fejedelem sem szívesen tűrte, hogy Tököli lett a Felvidék ura, másrészt Telekinek is zokon eshetett, hogy a leánya és Tököli között tervezett házasság meghiúsult. De ha pusztán ez okokra akarnók visszavezetni a Bécs felé közeledést, nagyon kicsinyes volna ítéletünk. Az oly nagy és fontos kérdés megítélésénél, a minő Erdély politikai színváltatásának kérdése volt, bárminő személyes érdekek eltörpülnek. Ha mégis Vajda László követségének egyik főczélja volt kimutatni a bécsi udvarnál, hogy a fejedelem Tökölinek inkább ellensége, mint barátja, ezzel együtt azt óhajtotta dokumentálni, hogy Erdély érzelmeinél fogva nem a török, hanem a császár táborához tartozik.

Fontos kérdés volt tehát Erdélyre, hogy minő eredménnyel végződik Vajda küldetése. A fejedelem már Bécs alatt járt hadaival s erről még semmi hírt nem vehetett. A nagy kerülő út, a háborús időben annyira nehéz közlekedés volt az oka. S hogy Vajda megbízatásának mégis eleget tehetett, nagyon sokat köszönhetett a lengyelkirály közvetítésének¹. Különben Sobieskinek, mint a császár szövetségésének jóindulata még azután is sokat használt az erdélyiek ügyének.

Mikor Apaffi a török nagyvezérrel Bécs alatt találkozott (aug. 22-én), már nagyon aggodalmas lehetett a törökök ügye. Ennek kell tulajdonitanunk, hogy a nagy vezér nagy szivességgel s mint Inezédi írja naplójában „igen királyi nagy pompával acceptálta“² a fejedelmet s közbenjárásra kérte őt a béke ügyében. Apaffi el is küldötte Crondorfnál kelt levelét Vajdának, melyben újból szívére köti a „medicatorság“ ügyét.³ Mindez hiába való volt, mert szept. 14-én Bécs felmentésével már eldőlt az ostrom sorsa s a török nagy veszteséggel vonúlt vissza Bécs falai alól.

¹ Apaffi hadjáratából visszaérkezését jelentve meg is köszöni a király jóindulatát (Erd. Orszggy. Eml. XVIII. 168.)

² Történelmi Emlékek II. köt. 8. l.

³ Ugyanott 152 l.

Apaffi nov. elején érkezett haza viszontagságos expeditiójából s aggódva gondolt a jövőre. Ez az év valóban nagy csapásokkal nehezedett az országra¹ s a legbizonytalanabb jövőre volt kilátásuk.

Ugyancsak ébren kellett lenniök s szemmel tartani mindenfelé az ország érdekeit, a mi pedig a háborús viszonyok között nem volt könnyű feladat. Tartaniok kellett a török táborból visszavonuló segédesapatoktól, nyugtalanította őket Tököli azon terve, hogy ő a török engedelmével Erdélybe vonúl téli szállásra.² Ugyan ez a veszély fenyegette a császáriak részéről is az országot, hogy ez úton kényszerítsék Erdélyt elszakadni a töröktől. Szerencsére ennek a tervének Sobieski útját állotta az udvarnál. Azonkívül a töröknek is nagyon érdekében állott, hogy Erdély határait megvédelmezzék, mire nézve a török fel is szólította a fejedelmet.³ Ennek kell tulajdonitanunk, hogy az ország határait szorosabb védelemmel látják el. Megszorítják a bujdosók Erdélybe menetelét, sőt Máramaros és Somlyó vidékén egészen elzárják az érintkezést, minek Tököli követe által orvoslását kéri a fejedelemtől. Egyuttal figyelmeztetni óhajtja a fejedelmet, hogy a dolgot behunytt szemmel nem nézi, hanem — folytatja az instructio — „feltaláljuk utját satisfactionknak, és magunk, az mint lehet, orvolsjuk is megbántódásainkat.“⁴

Az 1684-ik év aggodalmak között, de Erdélyre nézve minden nagyobb veszedelem nélkül múlt el. Az ország belső ügyes bajos dolgai közül mégis meg kell említenünk egyet: a Baresai Mihály nota-perét. Nem véletlen, hogy ennek is most kellett felszínre kerülnie. Sőt ismerve az erdélyi politikának mindinkább a német

¹ Méltán sóhajt fel Czegei Vas György ez év végéhez írt fohászában ekképen: Jehova eléged meg már a te maroknyi Erdélyben nyomorgó magyar izraelednek ennyi időktől fogván való sok nyomoruságát, háborúságát, az hatalmas nemzettől való nagy sanyargattatását, háborgattatását. Magy. Tört. Emlékek II. oszt. XXXV. köt. Czegei Vas György és Vas László naplóí 35. l.

² Erd. Országgyűl. Eml. XVIII. 181.

³ Ugyanott 169.

⁴ Banesi Ádám követének adott instructiójában felpanaszolja még Tököli több sérelme között, hogy „a német császár részéről való személyek, az mieinknél jobban acemodaltatnak; azoknak az erdélyi fejedelem birodalma szabad receptacuumja, azokkal való correspondentia s jó szomszédság megtartatik.“ (Ugyanott)

felé hajló irányát, egész tisztán állanak előttünk annak indokai. Baresai Mihály Ákosnak, a fejedelemnek testvére, az udvarnak meghitt tanácsosa, a mezei hadak parancsnoka s udvari főkapitány volt. Több vád mellett, főként az a gyanú terhelte, hogy Tökölivel jó barátságot tart. Ismerve a feszült viszonyt, mely főként az a legutóbbi év óta Tököli és a fejedelem között volt, tanácsúrnál, udvari főkapitánynál ilyet elviselni nem lehetett. A ki az ér. ellenségemnek barátja, az nekem ellenségem: ennél az elvi igazságnál fogva került Baresai ügye az országgyűlés elé s „amaz istentelen töröktől tett Baresai Ákos fejedelem donatioit“ s köztük legelsőbb Baresai Mihályét „cassalni“ kellett.¹ Politikai per volt tehát ez s Baresait úgy kell tekintenünk, mint az új iránynak első áldozatát.

Bethlen Miklós ellene szavazott az indítványnak. Találón jegyzi meg „vox“-ában, hogy a mi kegyelmes urunkat (t. i. Apaffit) is a török tette fejedelemmé, hátha jövőben ő nagysága donatioit és actait is cassálják? Azonkívül sajnálta ő a sok szegény ártatlan nemest, a kikre ez a per romlást hoz.²

Érdekes, hogy a midőn olyan per került felszínre, melynek Tököli s török ellenes hátterét nehezen lehetne tagadni: ugyanaz időtájt a török a fejedelmi udvarhoz az eddiginél nagyobb jóindulatát mutatja. Mert annak kell vennünk a porta azon elhatározását, hogy az ifjú Apaffi Mihály fejedelemmé választását megerősíti.³

Az örvendetes hír a Radnóton aug. 21-én megnyílt országgyűlésre érkezett meg, minek folytán a gyűlést elhalasztották. Nem sokára meg is hozta *Ozmán* kapucsi basa a császár „confirmationalis levelét“ a „császári donatióval és egyéb szükséges eszközökkel,“ (zászló, bot, kard, süveg tollastól és egy szerszámos török ló.) Szeptember 16-ára egyetemes országgyűlést hirdettek Fejérvárra, hol 18-án történt meg az ünnepélyes megerősítés.⁴

¹ Lásd az 1634. év márcz. 8-án megnyílt országgyűlés XVII. cikkét Erd. Országgyűl. Eml. XVIII. köt. 218. l.

² Bethlen Miklós részletesen írja le a pör tárgyalását, saját voxát és a Baresai Miklósnak felrótt bűnöket (Önéletírása I. köt. 545—550. l. Magyar Tört. Emlékek. II.)

³ Az ifju Apaffi Mihályt még atyja bécsi expedíciója előtt fejedelemmé választották. Ld. ennek leírását Bethlen önéletírása I. kötet 542—543 l.

⁴ Ennek részletes leírását adja Vass György fentebb idézett naplójában 38—42. l.

Az inauguratiót megelőző napon (szept. 17.) isteni tisztelet is volt a

Ez az ünnepség egy kis derűt vont Erdély országának borús egére. Legalább egy pillanatra elterelte a figyelmet az ügyes-bajos állami ügyekről. A fényes múlt emlékei bizonyára önként felújultak a lelkekben, de ha a bizonytalan jövőre gondoltak, méltó aggodalom szállta meg őket. Az ország körül volt véve ellenséggel s már több felől határszéeli becsapások nyugtalanították az országot. A török adóját kérte s a hadseregének Budára élelmet követelt.¹ A lengyel király pedig még ez év tavaszán arra hívta fel a fejedelmet, hogy szakadjon el a töröktől s csatlakozzék a keresztyén sereghez. Ez ügyben máj. 15-én Vajda Lászlót követségbe küldte a fejedelem a lengyel királyhoz. A Vajdának adott részletes utasítás előnkbe tárja az okokat, mely miatt Erdély nem szakadhat el a töröktől. Fel-
említi a sok romlást, melyet a német hozott a hazára, de másrészt utal a töröktől várható veszedelemre, ha az ország nyíltan elszakad. „Ő Felsőge, azt jól tudja, mint legyünk a pogányok torkába tétetve úgy, hogy legfeljebb elboríthatnának bennünket, valamikor kívánnák.“ Végül, ha a szükség úgy kívánná, kéri a királyt, vegye inkább ő oltalmába a fejedelemséget.²

Erdély politikai változtatásának ügye külföldre is eljutott ez időtájt. Állandó követséget Apaffi nem tartott ugyan külföldi fejedelmeknél, legfeljebb az egyes felforgó ügyekben küldötte el megbizottjait a szomszédokhoz, leginkább a lengyel királyhoz, kivel állandó correspondentiat tartott fenn. A míg néhány évvel azelőtt francia segítség támogatta a magyarok ügyét, olykor-olykor egy francia küldött is megjelent a fejedelmi udvarban s viszont. Ez idő szerint azonban egy más alkalom kínálkozott a fejedelemnek, hogy a politikai változás felől kikérje a külföldi protestans fejedelmek véleményét s Erdély ügyét jóindulatokba ajánlja.

Az erdélyi kálvinista egyháznak egy rég óhajtott vágya teljesült, midőn Kolozsvári István gyulafehérvári professort 1684-ben Németországba és Belgiumba küldte biblia nyomatás ügyében. Kolozsvári nem volt diplomata, soha sem járt politikai ügyekben, de ez

fejérvári nagy templomban, melyen jelen volt a fejedelem és fia is. Az alkalmi prédikációt a fejedelem udvari papja, Nagyari József tartotta. E rendkívül érdekes beszéd kézírata megvan az Erdélyi Muz.-Egylet kéziratárában (Kemény Manuscript. Hist. minor Tom. XXXI)

¹ Török-Magyarkori Államokmánytár VI. köt. 487. l.

² Erd. Országgyűl. Eml. XVIII. 227—230 l.

alkalommal a fejedelemtől fontos politikai küldetésben is megbízást nyert. Ő neki kellett Erdély ez időszert legmeritalisabb ügyében közbenjárni a protestans fejedelmeknél.

Rendkívül érdekes Kolozsvárinak több rendbeli levele, melyet ő a rábízott ügyben Apaffinak és Telekinek „clavis“-szal (titkos jegyekkel) írt. E levelekben a brandenburgi választófejedelemmel végzett küldetéséről számol be. Tudatja a fejedelmet a választófejedelem Erdély iránt való teljes jóindulatáról. „Továbbá javasolja az méltóságos elector — írja Kolozsvári — hogy nagyságod országának mostani állapotjának változtatásával ne siessen, mert az hadnak kimeneteli mindenkor kétes . . . várjon még és az mit az idő hoz, azonnal készen legyen, melyik résztől akar nagyságod lenni. Igéri az méltóságos elector, hogy valamikor a dolog és az üdő azt fogja hozni és nagyságod is kívánni fogja, kész lesz mindenkor nagyságodhoz és vallásához szeretetét tehetsége szerint megbizonyosítani és az német császár ő felsége udvarában a nagyságod ügyét elősegíteni. Azon lészen a méltóságos elector, hogy az több orthodoxus (kálvinista) fejedelmek és protestansok is, u. m. az angliai király, Belgium, Palatinus Rheni (rajnai örgróf), Helvetus, Hossus (=Hessen) nagyságod mellett magokat közönségesen interponálják, hogy országát maraszthassa abban az állapotban, melyben mind a vallás, mind a fejedelmi méltóság és libera electio megmaradhassanak. Egyéb beszéd közben is meghagyá az elector, hogy megírjam nagyságodnak, hogy most követét küldi az német császárhoz, hogy Erdélylyel barátságosan bánjanak“ stb.¹

Telekinek még hosszabban és részletesebben ír Kolozsvári. Megértjük ebből, hogy odakint mennyire tájékozva voltak a magyar és erdélyi ügyekről. Szóba kerül Erdélynek Tökölivel való viszonya. Megkérdezi Kolozsvárit, minő viszonyt tart az ország a lengyel királylyal, kinek barátságát nagyon ajánlja. „És mondá azt is — írja K. — hogy senki többet nem használhat az német császárral való ügyünkben, mint a lengyel király. . . . A lengyel király és reformatus fejedelmek nem csak megalkudtatnák Erdélyt a német császárral, hanem azon alkalomnak hosszú időre való tanúbizonyosági és oltalmazói is lennének“.² Szóba jön továbbá a németnek fizetendő

¹ Erdélyi Prot. Közlöny 1886. 471. l. Közli Konez J. a Teleki-család marosvásárhelyi közös levéltárából.

² Ugyanott 222. l.

adó kérdése vagy bizonyos katonaság kiállítása stb., de már ezekhez a politikában járatlan Kolozsvári magától nem tud hozzászólni. Ilyen részletekbe menő politikai kérdésekre pedig instructiót aligha kapott.

Még Erdélyt a közeli változás ügye foglalkoztatja, odaát a magyarországi részeken nagy dolgok megvalósításához készülnek. A német sereg nem elégedhetett meg a bécsi sikerrel, hanem teljes erővel kellett hozzálátni a nagyszabású terv végrehajtásához, melynek célja volt a pogány törököt végképen kiszorítani a birodalom-ból. Az Odescalchi családból származó XI. Incze pápának, ki már az előtt is oly nagy buzgalmat fejtett ki a török elleni háború ügyében, sikerült létrehozni egy hármass szövetséget Lengyelország és Velenceze esatlakozása által. Az 1684. év aug. havától nem zavarta többé a francia sem a német hadsereget, mert 20 éves béke jött létre a versengő felek között.

Mindezen kedvező körülmények a háború folytatásában fényes sikereket eredményeztek.

Még a bécsi győzelem évében okt. 9-én a párkányi s kevéssel rá az esztergomi győzelem következett. Az 1684. év pihenés éve volt s csak a francziával kötött béke után újult meg a lelkes küzdelem, minek folytán az 1685. év újabb győzelmekkel végződik. Előbb Visegrád, majd Vác kerül a császáriak kezére s aug. 16-án Érsekújvár is megadta magát. Budavárát is ostromolták, de ez évben még török kézen maradt.

Mindezen győzelmek kihatnak Erdély ügyeire. Minél szűkebbre szorúl a török birtoka Magyarországon, annál actualisabbá válik Erdély visszacsatolásának kérdése. Sőt az 1685-ik évben határozott formában is szőnyegre kerül.

SZÁDECZKY BÉLA.